

Лешек ШАРУГА
«КУЛЬТУРА» ТА
«МАЙБУТНІ ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКІ
ВІДНОСИНИ»

1

Розповідаючи в липні 1950 року про свою участь у берлінському Конгресі свободи культури, Єжи Гедройц писав у листі до Мельхіора Ваньковича⁹⁶:

«Найважливішими були контакти з німцями. Все ж є чимало німів, із якими можна цілком спокійно говорити на тему майбутніх польсько-німецьких відносин. І настільки, що я починаю хитати головою над кореспондентом “Культури” в Берліні. Між іншим, ми запропонували Когону зробити німецький номер “Культури”, а я би водночас підготував польський номер “Frankfurter Hefte”. Якщо все вийде, то буде трохи корисного галасу»*.

Питання майбутніх польсько-німецьких відносин від самого початку було однією з принципових проблем, які ставилися на шпальтах «Культури». Особливо важливим було розв’язання так званого «німецького питання». Тут позиція часопису завжди була однозначною: так само, як у баченні «Культури» майбутня суверенна Польща мала межувати на Сході з незалежними Литвою, Білоруссю та Україною, на Заході сусідкою Польщі мала бути об’єднана Німеччина⁹⁷.

Ще в 1950 році у великому листі до редакції – часто саме в цій рубриці на шпальтах «Культури» представлялися дискусійні

⁹⁶ Мельхіор Ванькович (1892–1974) – польський письменник, між 1939–1958 рр. в еміграції, в 50-х рр. публікувався в «Культурі».

* *Jerzy Giedroyc? Melchior Wankowicz. Listy 1945–1963. Wyboru dokonala i wstepem opatrzyła Aleksandra Ziolkowska-Boehm. Przepisy opracowali A. Ziolkowska-Boehm i Jacek Krawczyk. Warszawa, 2000. S. 165–166.*

⁹⁷ Ширше на цю тему я написав у нарисі «“Культура” перед “німецьким питанням”». У кн.: Leszek Szaruga. *Wezły polsko-niemieckie. Cześć i dani*. 2000. S. 57 i dani.

речі – Станіслав Білінський закликав до закладання підвалин майбутніх польсько-німецьких відносин^{3*}.

Лист безсумнівно став – принаймні певною мірою – викликаний розпочатим у «Культурі» аналізом «німецької політики» варшавського режиму^{4*}.

Звичайно, що в ситуації, коли воєнний досвід був ще болісно-живий, спроба накреслення нового образу польсько-німецьких відносин була важкою справою. І без сумніву, публікації на цю тему й інші заходи в цій царині Гедройц вважав своєрідним експериментом. В одному з листів він сформулював свою мету таким чином:

«Не почуваяся на силах створити історичну течію. Мої наміри скеровані на створення експериментальної майстерні, в якій вивчають, аналізують, роблять висновки і намагаються ці висновки зреалізувати. [...] Я не хочу робити з “Культури” каплички чи формулювати догматичні тези^{5*}».

Такі експерименти, проте, пов’язувалися з ширшим баченням Європи, яке було представлено в Берліні у промові Юзефа Чапського. Він, говорячи про «магію комунізму», яка заволоділа тоді багатьма угрупованнями інтелектуалів у Європі, наголошував:

«Ця магія, проте, може остаточно бути зруйнована тоді, коли Європа витворить концепцію, за яку боротиметься на разі хоча б жменька людей зі всіх країн Європи – Західної та Східної, жменька, що усвідомлюватиме: слід об’єднати континент у федерацію вільних націй на нових засадах^{6*}».

Ця концепція Європи, що прямує до об’єднання, звичайно ж, ставила під питання не лише усталені внаслідок ялтинських угод поділ континенту, а й поділ Німеччини.

Така позиція не означала цілковитого заперечення Ялти. Питанням принципового значення якраз і було визнання геополітичних реалій післявоєнної Європи, особливо східних кордонів Польщі та Німеччини. Тут позиція «Культури» – яку найчастіше представляла публіцистика Юліуша Мерошевсь-

^{3*} Stanisław Bilinski. *O zmianie naszej polityki w stosunku do Niemiec* // «Kultura», 1950, N 12.

^{4*} Z.-W. / [Ryszard Wraga, Stanisław Zadrozny]. *Frontem do Niemiec* // «Kultura», 1950, N 9.

^{5*} J. Giedroyc, M. Wankowicz, *op. cit.* S. 226.

^{6*} Józef Czapski. *W Berlinie o zjednoczonej Europie* // «Kultura», 1951, N 9.

кого – була однозначна. Погоджуючись на втрату східних територій Речі Посполитої. Польща й від Німеччини та її союзників вимагала визнання кордону на Одрі (Одері) та Нисі Лужицькій (Нейсе). Ця позиція «Культури», вироблена в перше десятиріччя діяльності редакції, була підтверджена після 1989 року, коли питання об'єднання Німеччини стало на порядок денний європейської політики. Варто при цьому підкреслити той факт, що в цьому питанні позиція «Культури» різко відрізнялася від концепції, яку обстоював еміграційний уряд у Лондоні; він, приймаючи як належне отримання земель на заході та півночі, водночас домагався повернення територій, втрачених на сході. Обґрунтовуючи цю позицію у відповіді на промову Джеймса Бернса (Burns), виголошену в Штутгарті 6 вересня 1946 року, у заяві, опублікованій на шпальтах «Orla Bialego» («Білого Орла») 29 вересня 1946 року, стверджувалося:

«У західних територіях польський народ вбачає забезпечення перед німецькою агресією і належне відшкодування за завдані йому німецьким народом страждання. Повернення Німеччині цих земель не лише б наразило кількомільйонне польське населення, що вже там мешкає, на втрату домівок і нові страждання, не лише утруднило б економічну відбудову Польщі, а і спричинило б відновлення військового потенціалу Німеччини й могло б виявитися загрозою для миру у світі».

Та річ у тім, що це «кількомільйонне польське населення», яке осіло на західних і північних землях, у переважній більшості було масою біженців і переселенців зі Сходу. От якраз ці реалії й визначали позицію «Культури» щодо геополітичних перетворень. У нарисі «Актуальність Мерошевського» Кшиштоф Пом'ян писав:

«Щоб з'ясувати, як Мерошевський розумів незалежність, повернімося все ж до його твердження про те, що саме тільки її відновлення внаслідок загибелі комунізму ще не змінить становища Польщі між Німеччиною та Росією. Поруч із ідеологічними змінними Мерошевський брав до уваги геополітичні сталі і вважав, що незалежність Польщі може бути тривалою, якщо буде розв'язано проблему, сформульовану саме в такий спосіб. А її, на його думку, можна було розв'язати лише двоюко. Одним виходом є федерація, яка б об'єднала Польщу з іншими країнами, що мають близьке геополітичне становище, а це б створило політичний і економічний організм, за потужністю

порівнянний із Німеччиною. Мерошевський і Гедройц робили заходи, які б мали приготувати ґрунт для такої федерації, однак виявилось, що вона не має жодних шансів. Тому ставка робилася на другий вихід: на європейську федерацію, у межах якої територіальна експансія була б виключена, а вплив Німеччини – врівноважений впливами інших країн, передусім Франції^{7*}».

У цьому контексті варто звернути увагу на той факт, що подібну позицію, яка передбачала нейтралізацію німецького домінування на континенті, проголошувала концепція Конрада Аденауера, де йшлося про об'єднання Німеччини в об'єднаній Європі.

2

Чи не однією з найперших ідей Гедройца було видання німецького номеру «Культури» – він з'явився аж 1984 року – який би став презентацією позиції редакції у найважливіших питаннях європейської політики. Коментуючи цей проєкт, Юліуш Мерошевський писав у 1951 році:

«Що стосується німецького номеру “Культури”, то мені здається: такий номер, в якому не буде й слова на тему Німеччини, Німеччини як проблеми Європи і головного питання континенту, просто не має сенсу. При слові “Німеччина” у кожного європейця аж до сьогодні в голові клубочиться величезний знак запитання, якого не можна задовольнити німецькою музикою, хронікою культурних подій чи розвідкою про сучасний стан німецької літератури. Мені здається, якщо “Культура” приступає до видання німецького номера, то це відбувається тому, що у неї є що сказати на тему Німеччини – оригінальне й нове, в іншому разі навіщо видавати німецький номер? Треба було б сформулювати наш погляд на Німеччину і проблеми, які це слово обіймає, – і з таким поглядом вийти на люди^{8*}».

Формування цієї позиції дало концепцію підтримки об'єднаних прагнень Німеччини з одночасним застереженням про

^{7*} Jerzy Giedroyc, Juliusz Mieroszewski, *Listy 1949–1956 / Wybrał i wstępem opatrzył Krzysztof Pomian. Przepisami i indeksami opatrzyli Jacek Krawczyk i J. Pomian. Szkicem o Mieroszewskich i Mieroszewskim uzupełnił Piotr Wandycz. Cz.I. Warszawa, 1999. S. 26–27.*

^{8*} *Op. cit.* – S. 121.

визнання затвердженого після війни польсько-німецького кордону. Цю позицію коментує Рафал Габельський:

«Здається, єдиним осередком, що не поділяв німецьких перестрахів величезної більшості еміграції, була паризька «Культура». [...] Ставка на сильну Німеччину явно спричиняла проголошення польсько-німецького порозуміння (без відмови від західних земель, що робило план «Культури» досить ілюзорним), і навіть концепцію про те, що майбутня центрально-східноєвропейська федерація спиратиметься на співпрацю з Німеччиною. Це принципово вирізняло позицію «Культури» серед концепцій більшості інших еміграційних осередків, для яких федерація, крім антиросійської спрямованості мала б і виразну антинімецьку орієнтацію^{9*}».

Важко погодитися з цією оцінкою. Безсумнівно, «ставка на сильну Німеччину» повинна була враховувати питання, пов'язані з німецькими прагненнями повернути втрачені землі. Однак ця проблема в реаліях п'ятдесятих чи шістдесятих років могла розглядатися виключно в загальноєвропейській чи навіть глобальній площині (з огляду на роль США), а не лише у плані відносин двох сторін, а тут Ялтинські угоди в галузі післявоєнних кордонів, безсумнівно, становили вищий чинник стосовно німецьких прагнень. «Переглядати Ялтинські угоди» з цього питання ніколи не було метою «Культури» – наслідком такої позиції мала б стати згода на відмову від отриманих після війни земель. Прагненням «Культури» було, навпаки, отримати вплив на німецькі вищі кола, знайти партнерів для співпраці у створенні посткомуністичного, а не післяялтинського устрою. І безсумнівно, такий вплив вдалось отримати, про що свідчить видана в Берліні 1961 року книжка Мерошевського «Чи повернется Німеччина на Схід?».

Оцінка позиції «Культури» в «німецькому питанні» не є аж такою очевидною. Якщо аналізувати зміни в позиції редакції протягом усього періоду її діяльності – і після 1989 року – можна, крім різного роду програмних «стюдів» чи «варіацій», знайти позицію, яка їх охоплює: прагнення до того, щоб Польща стала рівноправним партнером Німеччини в майбутній Європі, незалежно від того, який варіант розвитку подій – передбачуваний чи непередбачуваний – матиме місце. На початку

^{9*} Rafal Habelski, *Emigracja w polityce międzynarodowej. Druga Wielka Emigracja 1945-1990*. Warszawa, 1999. S. 72.

п'ятдесятих років, коли можна було все ж припустити можливість нового збройного конфлікту. відповідь на «німецьке питання» напевно не могла бути однозначною, однак і кожна з формульованих відповідей теж мусила зважати на реальний політичний й економічний потенціал Німеччини. Звідси випливала різноманітність аналітичних методів і широкий спектр запропонованих розв'язків, що було досить помітно в «експериментальній майстерні». Тому й не до кінця можна погодитися з висновками Януша Корка, який оцінює позицію «Культури» щодо перспектив польсько-німецького порозуміння в перший період діяльності часопису:

«Якщо ми прийнемо, що “Культура” була гуртом “пророків”, які спромоглися чудово передбачати майбутнє, то тоді пропозиція польсько-німецького порозуміння стане доказом їхньої мудрості й проникливості, бо по багатьох, багатьох роках відносини врешті унормувались. Якщо ж ми вважатимемо “Культуру” передусім осередком вироблення громадської думки (так розуміє роль “Культури” редактор Гедройц), який розробляє політичні плани і спосіб мислення в конкретній політичній системі, то ці пропозиції мають оцінюватися на підставі їхньої значущості в той історичний момент, для якого вони створювались. У цьому другому контексті пропозиція німецького порозуміння була передчасною і мала передусім пропагандистську цінність. Тому може і краще, що “Культура” як часопис обмежувалася теоретичними міркуваннями на цю тему й не намагалася вказувати конкретні шляхи реалізації порозуміння з Аденауерівською Німеччиною»^{10*}.

Річ у тому, що якраз ота «пропагандистська цінність» нам здається надзвичайно важливою для майбутнього: вже сигнал, що повідомляє німців про існування осередку польської політичної думки, відкритого до дискусії про майбутнє польсько-німецьких відносин, безсумнівно, був вагомим у формуванні взаємозв'язків між польською та німецькою елітою – «Культура» не тільки ставала посередником на зустрічі німецьких істориків із представниками польського еміграційного уряду в Тибінді, де посередником був Єжи Стемповський, а й, завдяки зав'язаним у Німеччині контактам, сприяла організації низки інших ініціатив, запрошень,

^{10*} Janusz Korek. *Paradoksy paryskiej «Kultury». Styl i tradycje myślenia politycznego.* Lublin, 2000. S. 162.

стипендій для польських письменників і вчених. І тут «пропагандистська» діяльність редакції була її «вірчими грамотами» серед тих німецьких кіл, що справляли вплив на формування громадської думки. На жаль, не завжди ці ініціативи могли розвинутись – і тут важливим прикладом буде друкований у Берліні кореспондентом «Культури» Єжи Прондзинським⁹⁷ бюлетень «*Stimmen zu osteuropäischen Fragen*»: світ побачили лише десять випусків і видання перервалося через виїзд Прондзинського з Берліна. Завдання бюлетня окреслювало вступне слово до першого номера: зазначаючи доконечність об'єктивного інформування про ситуацію за залізною завісою і протиставлення сталінській пропаганді, редакція наголошувала також, що «водночас буде представляти позиції і погляди вільної східнонімецької еміграції в Західних країнах^{11*}».

Питання пошуку постійного кореспондента «Культури» в Берліні та Німеччині весь час турбувало Гедройца. У листі до Константи Єленського 1951 року Гедройц писав:

«Післязавтра їду в Лондон на кілька днів, щоб завершити справу кореспондента «Культури» в Берліні. Ним напевно буде Єжи Прондзинський, і я розраховую, що вже у другій половині жовтня він поїде до Берліна й розпочне працювати. Це все разом уже робить нашу роботу досить серйозною^{12*}».

3

З другої половини п'ятдесятих років постійним берлінським кореспондентом став Богдан Осадчук (Берлінець), співробітник «*Neue Zürcher Zeitung*», який однак на шпальтах часопису займався передусім українською проблематикою. З 1959 року «Німецький огляд» редагував Стефан В. Козловський (раніше, на початку п'ятдесятих років цією проблематикою займався Войцех Залеський, у період 1950–1951 – автор «Німецької хроніки»). Тільки в середині сімдесятих років редакція отримала

⁹⁷ Єжи Прондзинський (1908–1954) – польський публіцист і журналіст, 1952–1953 рр. – берлінський кореспондент «Культури» під псевдонімом «Берліщик».

^{11*} «*Stimmen zu osteuropäischen Fragen*», 1952, N 1.

^{12*} Jerzy Giedroyc, Konstanty Jelenski, *Listy 1950–1987*. Wybrał, opracował i wstępem opatrzył Wojciech Karpinski. Warszawa, 1995. S. 78.

постійного кореспондента, який систематично займався німецькою проблематикою. Ним був Анджей Хілецький⁹⁸, котрого Гедройц зараховував до «другого покоління» найближчих співробітників:

«Про передчасно померлого Анджея Хілецького я дізнався, коли обрав свободу у Відні й став там кореспондентом “Вільної Європи”. Я познайомився з ним на якомусь з’їзді ветеранів, на який я приїхав за її дорученням. Він дуже добре орієнтувався в німецьких справах і насамперед взявся поширювати наші книжки серед поляків, які приїжджали в Німеччину. Потім виявилося, що він вмів писати: зробив для мене кілька начерків, з яких виросла німецька хроніка^{13*}».

До того ж Хілецький займався не лише упорядкуванням «Німецької хроніки», а й політичною публіцистикою, яка в тому числі стосувалася відносин між ПНР і обома німецькими державами.

Розпізнавання й коментування міжнародної діяльності варшавського режиму, особливо стосовно польсько-німецьких відносин, посилилось у «Культурі» на зламі п’ятдесятих і шістдесятих років, що напевно було пов’язане з концепціями нейтралізації Німеччини в межах розбудованої «сфери ядерної безпеки», що тоді виникали (так званій «план Рапацького», в іншому варіанті – «план Гомулки», проте не лише їх: схожі пропозиції висували також Болгарія і Фінляндія). Особливо багато місця цим ініціативам присвятив на шпальтах часопису Юліуш Мєрошевський. Коментуючи позицію редакції, Корек писав:

«Проте план Рапацького був, на думку часопису, важливим прецедентом і можна було, покликаючись на нього, запропонувати західний варіант розв’язку питання нейтралізації Центрально-Східної Європи. Проблема полягала в тому, що не було ні американського, ні західноєвропейського проєкту, який міг би бути серйозною альтернативою планові Рапацького. Передусім США як супердержава, зацікавлена в утриманні рівноваги сил, має, на думку “Культури”, розробити такий розв’язок і почати перемовини з СРСР^{14*}».

⁹⁸ Анджей Хілецький (1935–1989) – польський журналіст, від 1959 року в еміграції, з 1975 р. постійний співробітник «Культури».

^{13*} Jerzy Giedroyc, *Autobiografia na cztery rece / Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian*. Warszawa, 1994. S. 221.

^{14*} J. Korek, *op. cit.* – S. 235.

У цьому контексті надзвичайно важливими здавалися зміни в Західній Німеччині наприкінці «доби Аденауера», що закінчилася 1963 року – тут на особливу увагу заслуговує стаття Богдана Осадчука^{15*} – та водночас і зміни, що відбувалися в НДР, очолюваній Ульбріхтом^{16*}.

В обох випадках найбільшу увагу привертали відносини, які пов'язували обидві німецькі держави з Москвою. Можливість своєрідного «повторення Рапалло» цікавила часопис не лише наприкінці п'ятдесятих років, а й у шістдесяті, що знайшло відбиток у статтях Мерошевського^{17*}, й пізніше, у сімдесяті, що було предметом діалогу Анджея Хілецького й Вітольда Вірши (98) на тему Німеччини^{18*}.

Водночас, і це було майже завжди, крім висловлювань Мерошевського, опубліковані виступи трактувались як дискусійні, як чергові вправи «експериментальної майстерні».

Звичайно ж, постійно поверталось питання кордонів і позиції Німеччини. У листі до Єжи Стемповського від серпня 1959 року, знову підіймаючи питання німецького номеру «Культури», Гедройц писав:

«Мені здається, що зараз, мабуть, спливає останній момент для такого заходу, який може розворушити німецьку громадську думку. Нині жести з боку Німеччини можуть і справді сприяти нормалізації відносин, завтра буде запізно. Хоча б тому, що в теперішній кон'юктурі Аденауер втрачає в англо-сакських країнах і щоб окупити нову Ялту, американці готові визнати західні кордони або змусити до відшкодувань тощо, бо їм це нічого не коштує. Такий номер потрібний, як потрібно й виразно поставити точки над "і". Передусім Німеччина все ще сподіваються, що вдасться виторгувати Західні землі за Львів і Вільнюс. Ці ілюзії слід розвіяти^{19*}».

⁹⁸ Вітольд Віршиа (1918–1989) – польський поет, публіцист, перекладач.

^{15*} *Bohdan Osadczuk. Niemcy na rozdrożu // «Kultura», 1963, N 12.*

^{16*} *M.k., Posag dla Ulbrichta // «Kultura», 1964, N 7–8.*

^{17*} *Juliusz Mieroszewski. Najważniejszy z ważnych // «Kultura», 1959, N 6.*

^{18*} *Andrzej Chylecki. Na linii Warszawa Bonn // «Kultura», 1973, N 12; Witold Wirpsza. Tour d'horizon z Polska posrodku // «Kultura», 1973, N 12.*

^{19*} *Jerzy Giedroyc. Jerzy Stempowski. Listy 1946–1969 / Wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Andrzej Stanisław Kowalczyk. Warszawa, 1998. S. 95–96.*

Як відомо, й у цей період німецький номер – що від самого початку був однією із засадничих ідей Гедройца в діалозі з Німеччиною – не побачив світу. Проте питання майбутніх польсько-німецьких відносин все ще залишається однією з тих проблем, які становлять істотну частку політичного мислення «Культури».

За цих обставин важко витлумачити майже цілковиту мовчанку стосовно ініціативи польських єпископів – сам «Лист польських єпископів до німецьких єпископів»¹⁰⁰ був надрукований у «Бібліотеці “Культури”» – і того ідеологічного збурення, що здійнялося через нього в Польщі. Можливо, це пояснювалося досить значним відстороненням часопису від діяльності церкви. Як наголошував Анджей Фрішке:

«З величезною частиною інтелігенції, антикомуністичної і тої, що залишалася в еміграції, також, Гедройца пов’язувало відсторонення й певний скептицизм стосовно католицької церкви. У поданих (у статті Фрішке – Л. Ш.) концепціях вітчизняної політики практично обійдено роль церкви, нечисленні зауваження, що стосуються політики кардинала Вишинського, є досить критичні. У величезній «Бібліотеці “Культури”» лише один том присвячено церкві. [...] Гедройц щонайменше не вважав церкву за чинник, який може впливати на зміни в Польщі (так само й у польському Лондоні такий погляд був у значній меншості), а політику примаса Вишинського вважав надто угодовською^{20*}».

Зважаючи на те, що лист єпископів мав досить помітний відгук і в Німеччині, що він був однією з тих політичних ініціатив, значення яких для формування взаємних відносин між німцями та поляками неможливо переоцінити, стриманість «Культури» здається цікавим і вартим окремої уваги питанням.

¹⁰⁰ «Лист польських єпископів до німецьких єпископів» (List biskupow polskich i biskupow niemieckich), підписаний у листопаді 1965 р. Цей лист 34 польських єпископів вважається одним із найбільш важливих етапів польсько-німецького примирення; у листі вжиті відомі слова: «прощасмо і просимо пробачення» (przebaczymy i prosimy o wybaczenie).

^{20*} Andrzej Friszke, *Jerzego Giedroyc’a praca u podstaw (1956–1976): Spotkania z paryską «Kultura» // Pod red. Zdzisława Kudelskiego. Warszawa, 1995. S. 33.*

4

Після початкового врегулювання командою Віллі Брандта питання визнання західних кордонів Польщі, питання «німецької загрози» перестало бути предметом публіцистики «Культури», присвяченої польсько-німецьким відносинам. А в сімдесяті роки з'являється кілька статей, в яких обговорюються наслідки «возз'єднання родин», внаслідок чого зі Шльонска, а передусім із Вармії і Мазурів чимало людей, роблячи «німецький вибір», переїхало до ФРН у статусі «пізніх переселенців» (Spätaussiedler) ^{21*}.

Це питання виглядає настільки цікавим із сьогоденного погляду тому, що саме на початку сімдесятих років внаслідок угод, підписаних між ФРН і ПНР, на порядку денному постало питання німецької меншини в Польщі. І хоча величезна більшість виїздів до Західної Німеччини, безсумнівно, була продиктована передусім економічними обставинами, та все ж їхній відносно великий масштаб мав привертати увагу оглядачів суспільного та політичного життя. І хоча, напевно, його аналіз не був головним зацікавленням редакції, ці проблеми повертались у багатьох публікаціях, зрештою, були однією з найважливіших тем «Німецької хроніки», яку вів Хілецький.

У принципі наприкінці сімдесятих – на початку наступного десятиріччя на шпальтах часопису нові концепції, пов'язані з польсько-німецькими відносинами, не з'являлись. У багатьох статтях аналізувалися зміни, що відбувалися на німецькому політичному кону ^{22*}, звертали увагу на опозиційні ініціативи у НДР ^{23*}, робилися огляди контактів між польською опозицією та німецькими осередками впливу на громадську думку ^{24*}.

^{21*} Наприклад, такі тексти: Alicja Zawadzka-Wet. Nowa emigracja // «Kultura», 1971, N 5; K. Zielenogorski. Sprawa Mazurów, Kaszubów, Ślązaków // «Kultura», 1972, N 6; : A. Zawadzka-Wet. Spełnione marzenia // «Kultura», 1973, N 7–8; ця проблема, зрештою, з'явилася й у вісімдесятих у зв'язку з посиленою еміграцією з Польщі до Західної Німеччини: Wiktor Grotowicz. Falszywi Niemcy z Polski // «Kultura», 1988, N 6.

^{22*} Див., наприклад: Kamila Chylińska. Co dalej, po klesce i zwycięstwie? // «Kultura», 1983, N 6; K. Chylińska. Wybory i kilka spraw obok // «Kultura», 1987, N 3.

^{23*} Marek Wobasz. List z Berlina // «Kultura», 1979, N 1–2.

^{24*} (ajch) [Andrzej J. Chilecki] Solidarnosc z «Solidarnoscia» w Kolonii / // «Kultura», 1983, N 1–2.

проте лише друга половина вісімдесятих принесла суттєве пожвавлення в публіцистиці, присвяченій Німеччині й польсько-німецькому майбутньому.

Звичайно, на це вплинув великий приплив до Німеччини еміграції, пов'язаної з «Солідарністю», і організація у Західному Берліні третього в Європі – після Парижа та Лондона – видавничого центру польської еміграції^{25*}: такі часописи як «Погляд» чи «Архіпелаг», а пізніше й «Слово», великою мірою перехопили авторів, що цікавилися польсько-німецькими відносинами.

Однак і в цій ситуації Гедройц не відмовився від спроб зав'язати діалог із німцями. 1984 року нарешті побачив світ німецький номер «Культури» (Sondernummer deutsch-polnischen Beziehungen gewidmet – Спеціальний номер, присвячений німецько-польським відносинам), в якому було вміщено – крім вступного слова Константи А. Єленського, котрий представляв «Культуру» – кілька текстів, де розглядалися наслідки, що виникають із геополітичного розташування Польщі (Адам Міхнік, «Між Росією та Німеччиною»; Здзіслав Найдер, «Польща та Німеччина»), а також шанси порозуміння (Ян Юзеф Ліпський¹⁰¹, «Відкритий лист до всіх німців, які хочуть працювати заради німецько-польського примирення»). Номер отримав гарну німецьку пресу, тим більше – варто про це пригадати. – що представлені тут автори, наприклад Міхнік чи Ліпський, були вже відомі німецькій громадській думці. Коментуючи саме такий відбір, Ян Шулджинський звертав увагу на спроби маніпулювання опублікованими на шпальтах німецького номеру матеріалами і на непорозуміння, які внаслідок цього виникали^{26*}.

Проте саме завдяки цьому номеру на шпальтах «Культури» поновилася дискусія стосовно майбутніх польсько-німецьких відносин. Часопис передрукував відповідь на нарис Міхніка, написану Куртом Беденкопфом^{27*}.

¹⁰¹ Ян Юзеф Ліпський (1926–1991) – польський політичний діяч, активний опозиціонер-антикомуніст, співініціатор так званого листа 34 та KOP.

^{25*} *Ширше я напишав про це у нарисі Berlin Zachodni jako centrum emigracyjnego życia literackiego; L. Szaruga, Wezly..., op. cit. S. 47 i dalej.*

^{26*} *Jan Szuldrzynski, Czy Niemcy nas zrozumieli? // «Kultura», 1985, N 7–8.*

^{27*} *Kurt H. Biedenkopf, O dialogu polsko-niemieckim // «Kultura», 1985, N 11.*

Своєю чергою в нарисі Пьотра Павла Урсіна повернулася тема пов'язань минулого з майбутнім – доконечності культивування пам'яті^{28*}.

Викликом для «Культури» – зрештою, так само як для інших осередків польської політичної думки – були зміни, які розпочалися з подій 1989 року. На початковій стадії процесу об'єднання Німеччини не бракувало побоювань, пов'язаних зі збільшенням німецької могутності^{29*}.

Суттєвим було також ставлення до німецької меншини в Польщі й самосвідомість мешканців Шльонська (Силезії)^{30*}.

Внаслідок цього Гедройц, ще раз звертаючись до питання про Західні землі, підготував 1994 року номер «Культури», провідною темою якого стала проблема «втрачених пейзажів у німецькій літературі», де було представлено тексти Голо Манна, Горста Бенка, Маріон Грєфін Дьонгоф, Крістіана Графа фон Кроцков, Леоні Оссовскі та Йоганеса Бобровського. У тому ж блоці було опубліковано нарис Базиля Керського, присвячений новій ситуації на польсько-німецькому прикордонні:

«Коли розпад радянського блоку уможливив об'єднання Німеччини, раптово змінилася геополітична ситуація Західних земель, які звнацька опинились у безпосередньому сусідстві з Європейською Унією. Ця нова ситуація не лише відкриває нові перспективи співробітництва і розвитку для польських Західних земель, а й відновлює побоювання стосовно потужного і не тільки економічного німецького впливу на колишній території Райху»^{31*}.

Вказуючи на відсутність зацікавлення німців у приєднанні Шльонська (Силезії) до Німеччини, Керський наголошує:

«Ревізіоністські голоси у Шльонську (Силезії) та польські мас-медіа запліщують очі на той факт, що Німеччина, яка переживає глибоку економічну кризу, не зацікавлена в приєднанні Шльонська. У свідомості більшості німців, ба

^{28*} Piotr Paweł Ursyn. *Nie zapomnieć – przemyśleć i przebaczyć* // «Kultura», 1985, N 5.

^{29*} Bohdan Osadczyk. *U progu Czwartej Rzeszy* // «Kultura», 1990, N 10.

^{30*} Ryszard Surmacz. *Opolszczyzna* // «Kultura», 1994, N 4.

^{31*} Basil Kerski. *Nowy «Drang nach Osten» czy szansa współpracy? Perspektywy dla polskich Ziemi Zachodnich w kontekście stosunków polsko-niemieckich* // «Kultura», 1994, N 9.

навіть німецьких політиків, бракує місця для проблем Шльонська чи інших колишніх східних земель. Об'єднання Німеччини – це надзвичайний тягар для держави. [...] Велике безробіття в усіх землях, структурний дефіцит у німецькій промисловості й астрономічний борг в бюджеті [...] не створюють умов для відродження німецького “*Drang nach Osten*”. Поляки часто забувають про те, що інтегрована в структури Європейської Унії й навіть економічно залежна від поглиблення європейської інтеграції Німеччина не зацікавлена повторювати свої історичні помилки».

5

Проблематика німецька й польсько-німецьких відносин на шпальтах «Культури» в останнє десятиріччя існування часопису переживає свій ренесанс. Поряд із дотеперішніми авторами, що займалися цими питаннями, «Культура» знаходить нових співробітників – після смерті Хілецького «Німецьку хроніку» певний час веде Гжегож Зенткевич, згодом – Анджей Стах, який водночас стає, разом із Базілем Керським (нині – головним редактором двомовного «Діалогу», що виходить у Берліні і співробітником гданського «Політичного огляду», який регулярно займається питанням польсько-німецьких відносин), коментатором змін, що відбуваються в Німеччині й у взаємозв'язках між німцями та поляками. Зразком для взаємовідносин між двома сусідніми суспільствами стає передусім модель, напрацьована після війни у французько-німецьких відносинах^{32*}.

Проявом підтримки таких ініціатив є присудження літературних нагород «Культури» за 1996 рік часописам «Земля Любуська», «Боруссія» і «Красногруда».

«Польсько-німецькі відносини, – читаємо в опублікованому 1998 року аналізі редакції, – ще не є нормальними. Такими, приміром, як німецько-французькі відносини. Це стосується не відносин між державами, де визнання ФРН польського західного кордону усунуло головне джерело конфліктів і нині формується спільне прагнення до порозуміння й співпраці. [...] Різниця думок у конкретних справах

^{32*} *Basil Kerski, Francja Niemcy: anatomia partnerstwa // «Kultura», 1996, N 12.*

між Польщею і Німеччиною не позбавляють їхніх взаємостосунків жодної ознаки нормальності. Якщо польсько-німецькі відносини ще й досі не цілком нормальні, то лише тому, що немає нормальних стосунків між німецькою та польською громадською думкою^{33*}».

Принциповим у цих відносинах редакція вважає з'ясування питань, пов'язаних із виселенням німців із їхніх давніх східних територій і звернення уваги на спільність переживань поляків і німців, пов'язаних із втратою своїх давніх осідків:

«Розмови із вигнанцями – це лише частина заходів задля повної нормалізації польсько-німецьких відносин. Їхнім доповненням має бути виховання польської громадської думки, навчання бачити в сусідах Польщі – не лише в німцях, а й у росіянах і українцях – не колишніх і потенційних нападників, а майбутніх союзників».

У цьому контексті виглядають слушними зауваження, зроблені на тему ревізії угод в Ялті та Потсдамі:

«У цьому місці потрібно [...] відкрити дужки, щоб ствердити: всі ці польські політики й журналісти, які геть засуджують Ялту й Потсдам, які висловлюються так, наче б хотіли в минулому часі вивести Польщу з антигітлерівської коаліції, які забувають або не знають, що участь у цій коаліції є єдиною підставою нинішніх кордонів Польщі, які підважують тяглість існування польської держави в різних формах правління і з різним обсягом суверенності і які в антикомуністичній гарячці готові засуджувати “народну владу” за ті злочини, яких вона не скоїла – всі вони діють на шкоду Польщі і віддаляють перспективу повної нормалізації відносин між громадською думкою в Польщі та громадською думкою сусідів Польщі зі Сходу та Заходу, оскільки створюють враження, ніби не визнають післявоєнного європейського устрою. Невипадково, що це є переважно речники антиєвропейської, ксенофобської й антисемітської позиції, позиції відгороджування Польщі від зовнішніх впливів, обмеження демократії і ринкової економіки. [...] Їх чутно. І це вони, з “національною” фразеологією на язиці, є сьогодні єдиною справді антипольською силою».

Це твердження здається вкрай важливим, бо пояснює не тільки сучасне, а й давніше ставлення «Культури» до Ялти і

^{33*} Redakcja, Polska, Niemcy: co dalej? // «Kultura», 1998, N 9.

післяялтинського устрою. Від самого початку післяялтинський устрій – незалежно від оцінки позиції її творців – у середовищі симпатиків «Культури» трактувався як вихідний пункт для подальших політичних розважань, як їхня реалістична підстава. Це не означає, що відразу вважалося, що він є незмінний, адже в політиці не можна виходити з поняття незмінності. Проте це означає, що можливі зміни трактувалися тільки як наслідок передбачуваних перетворень у наявному розкладі сил, що мають реальний вплив на формування світової політики. Руйнування московського блоку, пов'язане з досягненням незалежності східних сусідів Польщі, було аргументом для збереження територіального *status quo*. Гедройц чудово розумів, що 1989 року історія не лише завершилась, а що розпочався новий історичний етап, принаймні на європейському кону. У цій ситуації збереження післяялтинського територіального устрою – а піддавання його сумніву могло призвести до дестабілізації в Центральній Європі, а отже, означало б також ризик утратити шанс на зміцнення політичного відродження Польщі – стало для неї державним інтересом. Проте це не означає, що немає проблем, пов'язаних із майбутнім, у даному разі – з майбутнім польсько-німецьких відносин. Зрозуміло, що розглядати їх слід зараз у ширшій перспективі – а саме, у перспективі відносин Польщі з Європейською Унією. І саме тому такою важливою проблемою для майбутнього стало питання нормалізації стосунків між польською та німецькою громадською думкою.

І не випадково саме в цьому питанні першість було віддано літературі. В одному з останніх інтерв'ю Другій програмі Польського радіо Гедройц твердить, що «найефективнішим знаряддям у політичних питаннях є наголос на питаннях культури». Публікація блоку творів німецьких письменників, де – як, наприклад, у творчості Гюнтера Грасса – питання втрати східних територій трактується реалістично, повинна була, за задумом редакції «Культури», дати певного роду урок реалізму, важливий і для поляків. Заохочуючи до розмов із німецькою Спілкою вигнанців, в уже цитованій заяві редакції підкреслюється:

«Годі й далі вдавати, що її немає або відмовлятися від будь-яких контактів із нею, якщо вона легально діє в Німеччині. Не варто також розраховувати на те, що час розв'яже це питання

за нас. П'ятирічні в 1944 році діти, для яких подія кінця війни є найдавнішими спогадами, мають зараз шістьдесят років і в них попереду є майже двадцять років життя. Це означає, що Спілка вигнанців може існувати стільки ж років. Що буде потім, зараз не є аж настільки важливе, бо протягом кількох найближчих років вирішиться питання вступу Польщі до Європейської Унії, яке ухвалою Бундстагу від 25 травня цього року намагаються прив'язати до розв'язання не визначених конкретно "двосторонніх питань" і визнання права до вільного переміщення й поселення, що є, звичайно, жестом у бік виселених».

Звісно, можна розмірковувати про реальний вплив Спілки вигнанців у Німеччині, проте не можна нехтувати непередбачуваними зараз чинниками, які можуть призвести до несподіваних виявів незадоволення. Заблокування їх є напевно однією з найголовніших передумов сформулювання тез цитованого дослідження, написаного заради майбутнього польсько-німецьких відносин. Невипадково також, що останній номер «Культури» вміщує текст, присвячений цим питанням^{34*}.

У балансі ініціатив «Культури» і особисто Гедройца слід згадати й про конференцію, присвячену доробку польської еміграції, яка відбулась у Ляйпцизі у березні 1999 року, і виданий за її результатами том есеїв під редакцією Лукаша Галецького та Базіля Керського «Die polnische Emigration und Europa 1945–1990»^{35*}.

^{34*} Andrzej Stach, *Dalekie drogi zbliżenia – polscy i niemieccy studenci «Wiadriny»* // «Kultura», 2000, № 10.

^{35*} Lukasz Galecki, Basil Kerski (Hrsg.), *Die polnische Emigration und Europa 1945–1990. Eine Bilanz des politischen Denkens und Literatur Polens im Exil.* Osnabruck, 2000.